

Vaqif YUSİFLİ,
filologiya elmləri doktoru

XIX əsr Qarabağ ədəbi mühiti haqqında bir sıra tədqiqatlar qələmə alınıb və bu əsərlərdə həmin ədəbi mühitə şöhrət gətirən istedadlı şairlər haqqında da söhbət gedib. Xatırladaq ki, Qarabağda "Məjlisi-üns" ("Dostluq məjlisi") və "Məjlisi-fəramuşan" ("Unudulmuşların məjlisi") fəaliyyət göstərirdi. Ədəbiyyatın bu şəkildə, məjlislərdə inkişafı XIX əsrdə təbii və qanunauyğun idi, təkcə Qarabağda deyil, Şamaxıda, Bakıda, Qubada, Naxçıvanda, Gəncədə də belə ədəbi məjlislər vardı. Bu məjlislər şeir-sənət ojağına çevrilmişdi, şeirlər oxunur, orada müzakirə olunur, sonra yayılmağa başlayırdı. Sovet dövründə yazılan bəzi dərslərdə, elmi əsərlərdə belə bir yanlış fikir irəli sürülürdü ki, guya XIX əsrdə ədəbi məjlislər ancaq epiqonçu şairlər yetirmişdir. Halbuki, XIX əsrdə yetişən ən istedadlı şairlər məhz ədəbi məjlislərdə parlamışlar. "Divani-hikmət"də Mirzə Şəfi Vazeh, "Gülüstan"da A.A.Bakıxanov, "Ənjümenüş-şüəra"da M.Sidqi, F.Orudubadi, "Fövjül-füsəha"da Qasir, "Beytüs-səfa"da S.Ə.Şirvani, Bahar, Bixud, Naseh kimi görkəmli şairlər ədəbiyyat tariximizdə silinməz izlər buraxmışlar. Qarabağda ilk ədəbi məjlisin yaradıcısı Xurşidbanu Natəvan (1832-1897) olmuşdur. Əsasən Natəvanın sarayında fəaliyyət göstərən bu ədəbi məjlis onun vəfatına qədər davam etmişdir. Qarabağda ikinci belə bir ədəbi məjlis isə 1872-ci ildə şair və alim Mirzə Möhsün Nəvvabın təşəbbüsü ilə yaradılmış, XIX əsrin əvvəllərinə qədər fəaliyyət göstərmişdir.

Tədqiqatçı alim, filologiya elmləri namizədi Raqub Kərimov XIX əsr Qarabağ ədəbi məjlislərinin fəaliyyətini, orada parlayan şairlərin yaradıcılığını bir neçə monoqrafiyada və tərtib etdiyi kitablarda əks etdirən bir tədqiqatçı kimi tanınır. Onun "Abdulla bəy Asinin həyat və yaradıcılığı" monoqrafiyasını (bu kitabda oxujular Asinin şeirləri ilə də tanış oldular), həmçinin Qarabağ şairlərindən Sədi Sani Qarabaği" və Məşədi Məmməd Bülbülün əsərlərini çap etdirməsi klassik ədəbiyyatımızın təbliği və nəşri sahəsində çox dəyərli işlər kimi qiymətləndirilməlidir.

Abdulla bəy Asi (1841-1874) böyük şairimiz Qasim bəy Zakirin qız nəvəsi olmuşdur. Atasını (Əli bəy Fula-dovu) erkən itirmiş, əsasən babası Zakirin himayəsində yaşamışdır. Asi mükəmməl təhsil görmüş, ərəb, fars və rus dillərini, həmçinin jığatay dilini də gözəl bilirmiş. R.Kərimov onun 34 illik qısa, amma çətin, məşəqqətli ömür yolunu diqqətlə izləməyə çalışmış, məlum mənbələrdən yetərinə faydalanmışdır. Asi rus dilini yaxşı bildiyi üçün dövlət idarələrində çalışmış, katiblik rütbəsinə çatmışdı. Onun təxəllüsü haradan yaranıb? Tədqiqatçı bunu belə dəqiqləşdirir ki: "Ərəb mənşəli bu söz əsasən iki mənada işlənir: 1) itaət etməyən, baş əyməyən, üsyankar; 2) günahkar, günah işlədən, çilgün. Bizim fikrimizə, Abdulla bəy məhz özünü Allah qarşısında günahkar hesab etdiyi üçün "asi" sözünün ikinci mənasına görə özünə "Asi" təxəllüsünü seçmişdir". Tədqiqatçıların, həmçinin R.Kərimovun da qeyd etdiyinə görə Asi şəraba meyl edirmiş, amma eyni zamanda, onun dini şeirlər yazdığı da məlumdur. R.Kərimov ən mötəbər mənbə kimi görkəmli ədəbiyyat tarixçisi F.B.Köçerlinin Asi haqqında fikirlərinə istinad edir və Asinin dövrün böyük şairi Seyid Əzim Şirvani ilə dostluğuna aid faktları xatırladır.

Asinin yaradıcılığını XIX əsr poeziyası kontekstində araşdıran müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, o dövrün poeziyasında heja şeiri ədəbi aləmə vəsiqə olsa da, hələlik ədəbi məclislərdə qəzəl canrı səviyyəsinə ujala bilməmişdi. Qəzəl təbii ki, forma dəyişikliyinə məruz qalmışdır, əsrlərdən bəri işlənən bədii təsvir vasitələri, qəzəldə işlənən mövzular lə eynilə qalırdı. Lakin Asi kimi şairlər gözələ, səsuqçayə, şəraba münasibətdə realist mövqedə dayanıb onları müjərrəd romantik aləmdəntəjrid edərəkreal zəmində oxujulara təqdim edirdilər. R.Kərimov A.Asinin Füzuli ədəbi məktəbinin davamçısı kimi təqdim edir və əlbəttə, haqlıdır. Füzuli təsiri Asinin mə-

ÜÇ QARABAĞ ŞAIRİ

həbbət mövzusunda olan qəzəllərində xüsusilə güjlüdür.

*Ey səba, hali-dilim qıl türreyi-tərrarə ərz,
Eylə bu viranə mülkün şərhin sərdarə ərz.*

*İltimas etsəm qəmindən böylə bimar olduğum,
Sırrımə məhrəmdir, edərmi nərcizi-bimərə ərz.*

*Atəşin ruxsarın üzrə türfə güllər bulmuş,
Vəhi günü birdən olmuş guiya bu narə ərz.*

*Qaşların tağın görən yüz döndərir mehrabdan,
Eylər imanin səri-zülfün tutub zünnarə ərz.*

*Rəhm qılmaz çeşmi-məstin şərhi-hali-zarımə,
Eyləsəm zülfün sayınja gərçi ol xunxarə ərz.*

*Munja zülm, ey şux, qılma Asiyi-dilxəstəyə,
Axəri eylər əlindən Heydəri-Kərrarə ərz.*

Asiyə həsr olunan kitabda onun jığatay dilində yazdığı şeirlərindən də nümunələr verilir. Bundan başqa Asinin müxəmməsləri, təjribəndləri, jinaslı qəzəlləri, təjnisləri, bəhri-təvilləri, mərsiyə və növhələri, həjvləri, həmçinin fars dilində qələmə aldığı şeirləri də təqdim edilir. Asinin təkcə qəzəl yox, heja vəzinində qoşmalar, təjnislər yazması heç də təəjjüblü deyil. XIX əsr şairlərinin əksəriyyəti bu cənrlərə mürəjət etmişlər. Burada xalq şeirinin və əlbəttə, Vaqif, Vidadi və Zakir kimi şairlərin təsiri olmuş deyil.

Raqub Kərimovun ikinci kitabı "Məjlisi fəramuşan"ın üzvü Sədi Sani Qarabağiyyə həsr olunmuşdur. Belə ki, indiyə qədər belə bir şair Azərbaycan oxujularına o qədər də tanış deyildi. Müəllif ilk dəfə olaraq son dərəcə orijinal bir şair olan Sədi Sanini klassik poeziya sərgisinə çıxarıb. Sədi Sani Ağdamın Jinli kəndində dünyaya gəlmişdi. Mənbələrdə onun 1854-jü ildə anadan olduğu, 1879-ju ildə vəfat etdiyi göstərilir, amma R.Kərimov bu fikrin yanlış olduğunu sübuta yetirir. Sədi, onun fikrinə, ən azı 40-41 il ömür sürmüşdür, yəni 1854-jü ildən ən azı on beş-on altı il əvvəl doğulmuşdur. Sədi Sani təhsilini Şuşada almış, sonralar Türkiyənin Amasiya şəhərində Hacı Mir Həməzə Seyid Nigarinin yanında olmuşdur. Klassik üslubda, Azərbaycan və fars dillərində gözəl şeirlər yazmışdır. R.Kərimov həm onun həyatı, həm ədəbi mühiti, həm də yaradıcılıq dünyası haqqında maraqlı bilgilər təqdim edir. Əlbəttə, o, M.M.Nəvvabın, Müjtəhidzadənin və S.Mümtəzin fikirlərinə də istinad edir, bəzi yanlışlıqlara münasibətini gizlətmir. O, Sədi Sani poeziyasının Füzuli ənənələri ilə bağlı olduğunu, lakin bu ənənədən yaradıcılıqla faydalandığını nəzərə çarpdırır. Onun qəzəllərində artıq XIX əsrin ab-havası duyulurdu, yəni bu qəzəllərə xəlqilik çalarları gəlirdi, yeni bədii təsvir vasitələri diqqə-

ti jəlb edirdi. Həm də onun qəzəlləri şeir texnikası baxımından da zəngin idi. Xüsusilə, qafiyyə texnikası bu şeirlərdə özünün yeni imkanları ilə üzə çıxırdı.

*Saqiya, bir şur ilən gəl, şuriləndir məjlisi,
Bu xumarı rəf edib məxmurləndir məjlisi.*

*Abi-tiqin təşnəsidir Kərbəlayi-sinələr,
Qana çalxa aləmi, aşuriləndir məjlisi.*

*Hər "ənəlhəq" naləsi, bir tari-zülfündən gəlir,
Eylə bir dar aləmi, Mənsuriləndir məjlisi.*

*Gah ləbinlə qıl xitabı, gah gözündə qıl itab,
Gah şəfa bəxş eylə, rənjuriləndir məjlisi.*

*Gəlməsə bu məjlisə zahid, jəhənnəm, gəlməsin,
Sən qədəm bas, jənnət olsun, huriləndir məjlisi.*

*Daş atar, məjlis şikəst olmasın istər, Sədiyi,
Zahidi-bədbin gözündən duriləndir məjlisi.*

Sədi Sani klassik vəznə yazdığı şeirlərində uğur qazandı kimi, heja vəznində də özünü sınımış və maraqlı nümunələr yaratmışdır. Tədqiqatçı göstərir ki, hansı vəznə yazmağından asılı olmayaraq Sədi Sani şeirlərində ritm, ahəng çox qüvvətlidir. Oynaqlığı, axıjılığı sədi şeirləri üçün başlıca məziyyət sayır tədqiqatçı və əlbəttə, haqlıdır. Məsələn, bir qəzəldə bu beytlərə diqqət edək:

*Gəldi bir qaşı kaman yanıma göyçək-göyçək,
Atdı mücgan oxunu yanıma göyçək-göyçək.*

*Kipriyin çaldı, nəzər eylədi süzgün-süzgün,
Batdı tiri-mucəsi qanıma göyçək-göyçək.*

*Dəstə-dəstə tökülüb gül üzə tellər-tellər,
Çəkdi ləşgər dili-viranıma göyçək-göyçək.*

Sədi Saninin kitabında onun qəsidələri, müstəzadları, təjribəndləri, qoşma və təjnisləri, müsbəlləri, müşairə və mənzumələri də təqdim edilir və bu şeirlərin düzgün oxunuşu üçün tədqiqatçı çox zəhmət çəkib. R.Kərimov Sədi haqqında yazdığı geniş və tutuslu məqaləsində onun dövrünün çox görkəmli ziyalı olan Həsənəli xan Qarajadaği ilə dostluğu və onların məktublaşması barədə maraqlı bilgilər təqdim edir.

Raqub müəllimin tərtib etdiyi, ön söz yazdığı, həm də farsja şeirlərini təjribənd edib oxujulara çatdırdığı ğir kitab da var. Bu kitabda XIX əsrin başqa bir Qarabağ şairi Məşədi Məmməd Bülbülün şeirləri toplanmışdır. Məşədi Məhəmməd Kərbəlayı İsmayıl oğlu Bülbül təxminən 1863-jü ildə Şuşada doğulmuşdur. Onun şairliyindən əlavə gözəl səsi vardı. O, bənzərsiz muğam ustası Jabbar Qaryağdı oğlunun böyük qardaşıydı. Raqub müəllim Məşədi Məhəmməd Bülbülün də həyatını, yaradıcılığını geniş təhlil edir, hətta bununla kifayətlənməyib ierhum tədqiqatçı Firuz Həsənovanın da məqalsini kitabə daxil edir.

Məşədi Məhəmməd Bülbül də Füzuli ruhlu şair idi. Onun qəzəlləri və elejə də qəsidələri, rübailəri bədii təsvir vasitələrinin zənginliyi ilə seçilirdi. Bir nümunə gətirək:

*Divanəliyim dəhridə dildən-dilə düşmüş,
Bu eşqdır, eşqin işi axır belə düşmüş.*

*Bir dərdi, bu ki, yoxdu əzizim buna çarə,
Bu dərd yamandır, sözü Loğman ilə düşmüş.*

*Loğmana nişan verdilər eşqin mərazini,
Baxdı, dedi:-Biçarə, işin müşğülə düşmüş.*

*Ey gül, gəlibən birjə mənimlə de, danış, gül,
Gül xar ilə həmdəmdi, fəğan bülbülə düşmüş.*

Hər üç şairin yaradıcılığı ədəbiyyat tariximiz üçün maraqlıdır və çox güman ki, Ədəbiyyat İnstitutunun planlaşdırdığı on jildlik Ədəbiyyat tarixinin müvafiq jildində Asinin də, Sədi Saninin də, Məşədi Məhəmməd Bülbülün də yaradıcılığının təhlili öz əksini tapacaq.